

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

عنوان:

راهکارهای فقهی تزام احکام اولیه با تاکید بر مصالح محیط زیست

استاد راهنما:

دکتر سید یوسف علوی وثوقی

نگارنده:

خانم نجمه یاری بادی

تیر ماه ۹۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

عنوان:

راهکار های فقهی تراحم احکام اولیه با تاکید بر مصالح

محیط زیست

استاد راهنما:

دکتر سید یوسف علوی وثوقی

نگارنده:

خانم نجمه یاری بادی

تیر ماه ۹۴

صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با تاییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر(ع)

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد آقا/خانم: رشته:

تحت عنوان:.....

با حضوریات داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: / / تشکیل گردید

در این جلسه پایان نامه با نمره (به عدد ..... به حروف:.....) و با درجه

عالی بسیار خوب خوب قابل قبول مورد تایید قرار گرفت.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبۀ علمی	امضاء
	استاد راهنما		
	استاد مشاور		
	استاد ناظر		
	استاد ناظر		
	نماینده کمیته تحصیلات تکمیلی		

مدیر امور آموزش و تحصیلات تکمیلی

نام و امضاء

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

نام و امضاء

تقدیم به:

تمام پویندگان طریقت و علم و معرفت

تشکر:

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا برخود لازم میدانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر سید یوسف علوی وثوقی که راهنمایی این جانب را در انجام تحقیق و پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده اند نهایت تشکر و سپاس گذاری را دارم.

چکیده

محیط زیست، نعمت، رحمت و برکت الهی است و خدای مهربان آن را آفرید تا نیازهای آدمیان را بر آورد. اهمیت مساله زیست محیطی به اندازه ای است که در همه ی ادیان بزرگ الهی و حتی برخی آیین های بزرگ کفر آمیز نیز به آن توجه داشته اند. دین اسلام نیز که بزرگترین و کاملترین دین آسمانی است از این مساله غفلت ننموده و گر چه در مورد محیط زیست قوانین صریحی ندارد، اما بوضوح می توان توجه دین به محیط زیست و منابع طبیعی را دریافت. همچنان که در این رساله هدف بررسی جایگاه محیط زیست در هنگام تراحم با احکام اولیه بوده که پس از بررسی به این نتیجه رسیدیم که همواره مصلحت محیط زیست مورد توجه قرار گرفته و اینکه رابطه انسان با محیط زیست نمی تواند رابطه مالکانه باشد و بدون توجه به معیارهای حفاظت و بقا آنها به بهره برداری پردازد. بلکه میتوان گفت فقط حق انتفاع و استفاده ی محدود در چارچوب ضوابط شرع و قانون را دارد که این ممنوعیت تعدی به منابع زیست محیطی و امر به حفظ آنها دقیقاً به منظور ارزش دار بودن و قداست ان منابع در فقه است. که در دین اسلام با توجه به قاعده لا ضرر و اصول دیگر هر نوع ضرروزیان رساندن به طبیعت حرام و موجب ضمان است. از این رو انسان حق ندارد که در دوره حیات و بهره برداری خود از منابع محیط آسیمی به آنها وارد سازد که مستقیم یا غیر مستقیم سلامت طبیعت، نسل حاضر و نسل های اتی را به خطر اندازد.

کلید واژه ها : احکام اولیه و محیط زیست

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۲	بیان مساله تحقیق.....
۳	اهداف تحقیق.....
۳	اهمیت تحقیق.....
۳	سوالات تحقیق.....
۳	فرضیه.....
۴	پیشینه ی تحقیق.....
۴	جنبه جدید شدن و نوآوری طرح.....
۴	روش تحقیق.....
۵	فصل اول: کلیات.....
۵	۴-۱-تزام.....
۵	۵-۱-پیشینه.....
۶	۶-۱-تعریف التزام.....
۶	۷-۱-تزام در اصول فقه.....
۶	۸-۱-تزام در فقه.....
۷	۱-۸-۱-بررسی واژگان محیط زیست.....
۷	۲-۸-۱-تعاریف محیط زیست.....
۷	۹-۱-تعریف محیط زیست.....
۹	۱۰-۱-تعریف دیگری از محیط زیست.....
۹	۱۱-۱-انواع محیط زیست.....
۹	۱۲-۱-محیط طبیعی.....

۱۰	..... محیط اجتماعی	۱۳-۱
۱۰	..... محیط مصنوع	۱۴-۱
۱۰	..... بخش های محیط زیست	۱۵-۱
۱۱	..... راهکارهای فقهی برای تراحم احکام شرعی با محیط زیست	۱۶-۱
۱۱	..... راهکار های فقهی اسلام برای حفاظت از محیط زیست	۱۷-۱
۱۳	..... تخریب و آلودگی محیط زیست	۱۸-۱
۱۳	..... تخریب	۱-۱۸-۱
۱۳	..... انواع تخریب	۲-۱۸-۱
۱۳	..... آلودگی محیط زیست	۱۹-۱
۱۴	..... آلودگی و انواع آن	۲۰-۱
۱۵	..... فصل دوم	
۱۶	..... احکام اولیه و احکام ثانویه	۱-۲
۱۶	..... احکام اولیه :	۱-۱-۲
۱۶	..... حکم ثانوی	۲-۱-۲
۱۸	..... الف: نظر اسلام درباره محیط زیست	
۱۸	..... اهمیت محیط زیست در اسلام	۲-۲
۱۹	..... ۱-۲-۲ طبیعت در جهان بینی اسلام	
۱۹	..... ۲-۲-۲ طبیعت از دیدگاه انسان	
۲۳	..... ب) واقعیت های فقهی دال بر استفاده از منابع طبیعی آب ها، جنگل ها، معادن و ...	
۲۳	..... ۳-۲ حقوق و تکالیف مدیریت با اموال عمومی	
۲۴	..... ۴-۲ دریاها ، سواحل و آب های عمومی	
۲۴	..... ۵-۲ آب در حوزه ی مشترکات	
۲۶	..... ۶-۲ نتیجه بحث	
۲۶	..... ۷-۲ احیاء اراضی موات در فقه	
۲۷	..... ۸-۲ اقسام اراضی	
۲۷	..... ۹-۲ اقسام موات :	
۲۸	..... ۱۰-۲ شرایط تملک از طریق احیاء	
۳۰	..... ۱۱-۲ آیا معدن از انفال است یا نه ؟	

- ۱۲-۲- حفظ و صیانت جنگل ها و مراتع عمومی ۳۱
- ۱۳-۲- حيازت ۳۲
- ۱۴-۲- ماهيت حقوقی حيازت ۳۲
- ۱۵-۲- شرايط حيازت كننده ۳۳
- ۱۶-۲- مصاديق حيازت ۳۴
- ۱-۱۶-۲- حيازت اموال پيدا شده ۳۴
- ۲-۱۶-۲- حيازت اموال اعراض شده ۳۴
- ۳-۱۶-۲- شكار حيوانات (اصطياد) ۳۴
- ۴-۱۶-۲- حيازت هيزم كنی و تهيه علوفه (احتطاب و احتشاش) ۳۵
- ۵-۱۶-۲- مشتراكات ۳۵
- ۱۶-۲- مباحات ۳۵
- ۱-۱۶-۲- مباحات اصلى : ۳۶
- ۲-۱۶-۲- مباحات بالعرض : ۳۶
- ج) مصالح و ضرورت های عصر جديد، خطرات ناشی از استفاده نامحدود ۳۶
- ۱۷-۲- عوامل آلودگی و تخریب محیط زیست ۳۶
- ۱-۱۷-۲- عدم استفاده بهينه از منابع: ۳۷
- ۲-۱۷-۲- بی تعهدی به مبانی اخلاقی ۳۷
- ۱۸-۲- تسخير محیط زیست و بهره برداری شايسته از آن ۳۸
- ۱۹-۲- انواع بهره برداری ۳۸
- ۱-۱۹-۲- بهره برداری جهت رفع نیازهای فیزیولوژیک (غذایی و ...) : ۳۸
- ۲-۱۹-۲- بهره گیری روحی و روانی : ۳۹
- ۳-۱۹-۲- الهام گیری علمی از طبیعت : ۳۹
- ۴-۱۹-۲- بیوتکنولوژی ۳۹
- ۵-۱۹-۲- استفاده های دیگر : ۳۹
- ۲۰-۲- ضرورت رعایت بهداشت محیط زیست ۴۰
- ۲۱-۲- حدود تصرف انسان در محیط زیست (اخلاق و محیط زیست) ۴۰
- ۱-۴-۲- خسارت های زیست محیطی ۴۰
- ۲۲-۲- خطرات ناشی از استفاده نامحدود ۴۱

- ۲-۲۲-۱- گرم شدن کره زمین (اثر گلخانه ای) : ۴۲
- ۲-۲۲-۲- کاهش لایه ازن : ۴۲
- ۲-۲۲-۳- کمبود آب شیرین : ۴۲
- ۲-۲۲-۴- بیابان زایی و کمبود خاک مرغوب : ۴۲
- ۲-۲۲-۵- آلودگی هوا و بارانهای اسیدی..... ۴۳
- ۲-۲۲-۶- دفع زباله های سمی ۴۳
- ۲-۲۲-۷- جنگل زدایی و نابودی تنوع زیستی ۴۳
- ۲-۲۳- نتیجه مباحث ۴۳
- ۲-۲۴- تملک حيازت ۴۴
- فصل سوم :..... ۴۶
- ادله ضرورت ها و دليل و بنای عقلا و اصول و قواعد فقهی ۴۶
- ۳-۱- جایگاه محیط زیست در فقه..... ۴۷
- ۳-۲- قرآن و محیط زست ۴۸
- ۳-۱-۲- قرآن و وجوب آبادانی و عمران محیط زیست ۴۸
- ۳-۳- دلالت آیه بر ضرورت اهتمام به محیط زیست ۴۹
- ۳-۴- دلالت آیه بر حرمت افساد محیط زیست ۵۰
- ۳-۱-۴- حرمت اسراف و تذبذیر در بهره برداری از منابع محیط زیست..... ۵۰
- ۳-۲-۴- دلالت آیه بر حرمت اسراف ۵۰
- ۳-۳-۴- حرمت اسراف و محیط زیست ۵۱
- ۳-۵- حکم حرمت اسراف و تذبذیر از دیدگاه اسلام ۵۳
- ۳-۶- کیفیت مدیریت منابع زیست محیطی..... ۵۴
- ۳-۷- حفیظ بودن و علیم بودن ، لازمه ی مسئولیت های حساس اجتماعی..... ۵۵
- ۳-۸- بهره برداری از منابع محیط زیست با نظر به سیاست اقتصادی یوسف (ع)..... ۵۵
- ۳-۹- قطع درختان..... ۵۶
- ۳-۱۰- مفردات آیه..... ۵۶
- ۳-۱۱- شان نزول آیه ۵۶
- ۳-۱۲- دلالت آیه بر حرمت ۵۷
- ۳-۱۳- تفسیر آیه ۵۷

- ۳-۱۴- دلالت آیه بر حرمت فساد محیط زیست ۵۸
- ۳-۱۵- بیان موضوع (سنت معصومین علیهم السلام و محیط زیست) ۵۹
- ۳-۱۶- حفظ محیط زیست در سیره پیشوایان معصوم ۵۹
- ۳-۱۷- نهی از نابودی و انهدام گیاهان و درختان ۶۰
- ۳-۱۸- احیای اراضی و اهمیت آب و درختکاری ۶۱
- ۳-۱۹- حفظ حرمت طبیعت ۶۲
- ۳-۲۰- مخالفت و ممانعت اسلام نسبت به آلودگی محیط زیست ۶۲
- ۳-۲۱- درختان و محیط زیست ۶۳
- ۳-۲۲- نباتات ۶۴
- ۳-۲۳- نتیجه بحث : ۶۴
- ۳-۲۴- بهداشت محیط زیست در روایات ۶۵
- ۳-۲۵- آلوده کردن محیط زیست ۶۶
- ۳-۲۶- مسئولیت حکومت اسلامی در حفاظت از محیط زیست ۶۷
- ۳-۲۷- نتیجه گیری ۶۸
- ۳-۲۸- تامل در برخی نتایج ۶۸
- ۳-۲۹- احکام تراحم ، یا ثمرات بحث ترتب ۶۹
- ۳-۳۰- تعادل و تراجیح در دو دلیل متراحم ۷۰
- ۳-۳۰-۱- مثال تراحم ۷۰
- ۳-۳۰-۲- اولویت تراحم ۷۰
- ۳-۳۱- مبانی فقهی محیط زیست ۷۲
- ۳-۳۱-۱- دلیل عقل ۷۲
- ۳-۳۱-۲- مستقلات عقلیه ۷۴
- ۳-۳۱-۳- لوازم عقلی احکام شرعی ۷۵
- ۳-۳۲- اصول و قواعد فقهی ۷۶
- ۳-۳۳- راهکارهای فقهی اسلام برای حفظ محیط زیست ۷۷
- ۳-۳۳-۱- قاعده لاضرر ۷۷
- ۳-۳۳-۲- معنای لاضرر و لاضرار ۷۷
- ۳-۳۳-۳- نسبت قاعده لاضرر به احکام اولیه ۷۷

۷۸	..... ۳-۳۳-۴- لاضرر و محیط زیست
۷۹	..... ۳-۳۳-۵- قاعده اتلاف
۷۹	..... ۳-۳۳-۶- نقش عقل در اتلاف محیط زیست
۸۰	..... ۳-۳۳-۷- بررسی روایت در اتلاف محیط زیست
۸۰	..... ۳-۳۳-۸- انواع اتلاف
۸۰	..... ۳-۳۳-۹- مفهوم مال
۸۱	..... ۳-۳۳-۱۰- نقش قاعده اتلاف در مسئولیت مدنی زیست محیطی
۸۲	..... ۳-۳۴- قاعده اسراف
۸۴	..... ۳-۳۵- قاعده ضمان ید
۸۵	..... ۳-۳۶- قاعده تسبیب
۸۵	..... ۳-۳۷- تفاوت اتلاف و تسبیب
۸۶	..... ۳-۳۸- طرح دو اشکال
۸۸	..... ۳-۳۹- نتیجه گیری های فقهی
۹۰	..... ۳-۴۰- نتیجه گیری نهایی
۹۱	..... ۳-۴۱- پیشنهادها
۹۳	..... فهرست منابع و مآخذ
۹۴	..... چکیده انگلیسی

مقدمه

میان هر موجود زنده و طبیعت یا به عبارت دیگر محیط زیست پیرامونش رابطه‌ی تقابل وجود دارد. یکی از این موجودات زنده انسان است که از سهم بسیار بزرگی از این ارتباطات برخوردار است و به مدد نیروی تفکر و تعقل قادر است بر طبیعت مسلط گشته و طبیعت را آنچنان که می‌خواهد بر نیازهای خویش منطبق سازد و در آن تغییر ایجاد کند. از آنجا که در جهان هستی نظم دقیقی استوار است و محیط زندگی ما، یعنی کره زمین که عضو کوچکی از جهان هستی است نیز از این قاعده مستثنی نیست. بنابراین تغییر نابجا و زیان رساندن به هر یک از اجزاء این سیستم عظیم سبب به خطر افتادن حیات و هستی می‌گردد. امروزه با بهره برداری بی حد و مرز از طبیعت از یک طرف و ورود آلاینده‌های مختلف حاصل از فعالیت بشر از سوی دیگر، محیط زیست در معرض تهدیدی جدی قرار گرفته است، به گونه‌ای که حیات و هستی موجودات زنده و از جمله خود انسان در معرض زوال تدریجی قرار دارد. از این رو زنگ خطر از طرف دانشمندان دلسوز به صدا درآمده و رویکردهایی از قبیل محیط سبز، حفظ محیط زیست، اثرات زیست محیطی و توسعه پایدار نجات بشر از خطرات ناشی از استفاده‌ی نابجا از محیط زیست را مد نظر قرار داده‌اند. اکنون سخن در این است که در دین مقدس اسلام، یعنی دین جامعی که برای تکامل ابعاد مادی و معنوی بشر راه را نشان داده است، این مسأله را از نظر دور نداشته و مورد ارزیابی قرار داده است. چنانچه در قرآن آمده است: (ظهر الفساد فی البر و البحر بما کسبت ایدی الناس لیذیقهم بعض الذی عملوا لعلهم یرجعون^۱). "فساد در خشکی و دریا بخاطر کارهایی که مردم انجام داده‌اند، آشکار شده است؛ خدا می‌خواهد نتیجه بعضی اعمالشان را به آنان بچشاند، شاید به سوی حق بازگردند" به جا است که انسان مسلمان پیرو رهنمودهای آیات قرآن و سیره ائمه اطهار (ع)، طبیعت و عوامل آن را که نعمت عظیم خداوندی است را بشناسد. زیرا که مطالعه کتاب طبیعت هم اسرار آن را برای بشر روشن می‌کند و نظم و انسجام آن را هویدا می‌سازد و هم به انسانها کمک می‌کند که با سوار شدن بر مرکب علم به استخراج منابعی که خداوند برای آنها قرار داده است بپردازند.

قرآن کریم منابع محیط زیست را میراث مشترک بشر می‌خواند و می‌فرماید: "ای مردم از آنچه در زمین است

^۱ سوره روم، آیه ی ۴۱

حلال و پاکیزه بخورید و از گامهای شیطان پیروی نکنید" و بیان خداوند خطاب به کل بشریت است و آلوده کردن و آسیب رساندن به منابع زیست محیطی نقض حقوق بشریت. چرا که با تعبیر "حلالا طیباً" محیط زیست سالم و پاک برای همه مردم و همه نسلها برابر و بی هیچ تبعیض است و از این رو انسان حق ندارد که در دوره ی حیات و بهره برداری خود از منابع محیط آسیمی به آنها وارد سازد که مستقیم یا غیرمستقیم سلامت طبیعت، نسل حاضر و نسل های آتی را به خطر اندازد.

همچنین از سویی باید برای حق استفاده از منابع طبیعی برای اشخاص حقیقی حق استفاده محدود قایل باشیم. بنابراین اگر بشر به حقوق عمومی نظیر تخریب محیط زیست اقدام کنند مرتکب عمل حرام شده در واقع اموال عمومی را تلف کرده اند و ضامن خواهند بود.

بر این اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در اصل پنجاهم، چنین می گوید که:

" جمهوری اسلامی ایران، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسلهای بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران لازمه پیدا می کند ممنوع است"

تا اینجا می توان به این نتیجه دست یافت که در اندیشه دینی، اولاً: اسلام به دلیل اینکه دینی پویا و رشد یافته است و همچنین تقابلی بین سنت و تجدد قایل نیست، پس نه تنها با پیشرفت و توسعه و مدرنیسم مخالف نیست، بلکه ادله ی محکمی وجود دارد که خواهان توسعه پایدار است، ثانیاً: اسلام در عین حال که به انسانها اجازه می دهد مردم از نعمت الهی استفاده کنند، خاطر نشان می سازد که این استفاده باید در حد اعتدال باشد چرا که اسراف و عدم توجه به رعایت نکات زیست محیطی، از نظر اسلام مذموم واقع شده است.

بیان مساله تحقیق

اگرچه بهره برداری از منابع طبیعی خدادادی از منظر فقه اسلامی، مجاز و مشروع می باشد ولی با توجه به محدودیت آنها و نیز ضرورت حفاظت از محیط زیست انسان، گیاهان و جانوران و نقشی مخرب و ویرانگر استفاده و تعرضات نامحدود بشر از میراث ارزشمند منابع محیط زیست، همه اندیشمندان را بر آن داشته تا نسبت به تعرضات و استفاده مطلق از منابع طبیعی تجدید نظر نماید. این ضرورت ایجاب می کند که از منظر فقه نیز مسئله مورد بررسی قرار گیرد. به نظر می رسد

احکام اولیه در این عرصه لازم است مورد بازنگری قرار گرفته و متناسب با شرایط، حکم فقهی به جامعه عرضه گردد در این راستا برای تغییر احکام اولی، قواعدی همانند قاعده لاضرر، قاعده اتلاف، قاعده ضمان تاثیر گذارند. همچنین از سویی باید برای حق استفاده از منابع طبیعی برای اشخاص حقیقی حق استفاده محدود قائل باشیم. بنابراین اگر بشر به حقوق عمومی نظیر تخریب محیط زیست اقدام کنند مرتکب عمل حرام شده در واقع اموال عمومی را تلف کرده اند و ضامن خواهند بود.

اهداف تحقیق

این رساله برای پر کردن خلا موجود در عرصه پژوهش های حفاظت منابع طبیعی و مورد استفاده دانش پژوهان حوزه و دانشگاه قرار بگیرد.

اهمیت تحقیق

به دلیل نقش طبیعت در زندگی فردی و برای حفظ و بقای نسل جامعه با توجه به اینکه مورد نیاز همگان است و به دلیل نقش سرنوشت سازی که در سلامت و بقاء زندگی انسان دارد همگان مالک آن محسوب می شوند و تخریب محیط زیست به ضرر جامعه مسلمین است و سلامت عمومی را به مخاطره می افکند.

سوالات تحقیق

برخی از این سوالات عبارت اند از:

۱- چه راه کارهایی در فقه برای حفاظت محیط زیست وجود دارد؟

۲- چه قواعدی در این راستا تعیین کننده هستند؟

فرضیه

فرضیه ۱: به نظر می رسد اثبات حرمت تصرف در برخی موارد و نیز اثبات حق انتفاع محدود به جای حق تملک می تواند راهگشا باشد.

فرضیه ۲: قاعده اتلاف، قاعده ضمان و قاعده لاضرر میتواند تعیین کننده باشد.

پیشینه ی تحقیق

در مورد تغییرات احکام اولی و تاثیر آن بر محیط زیست پژوهش و تحقیقی انجام نشده است و کتاب یا مقاله ای در این زمینه طبق جستجوی انجام شده وجود ندارد.

جنبه جدید شدن و نوآوری طرح

بررسی یک سری تغییراتی در احکام اولیه که این تغییرات بتواند به حفظ محیط زیست مان یاری رسان باشد و نیاز ضروری امروز جامعه ما می باشد. باتوجه به اینکه حکم اولیه ثابت است اما در مواقعی مثل ضرورت و عسرو حرج و... است. جکه این احکام تغییر یافته و به حکم ثانوی تبدیل می شود و این حکم ثانوی دائمی نیست فقط تا رفع شرایط باقی می ماند.

روش تحقیق

پس از جمع آوری مطالب مرحله اندیشه ورزی عمدتاً با دو شیوه ی تحلیل و تبیین داده ها انجام پذیرفته است، جمع آوری مطالب از طریق مطالعه و فیش برداری از کتابها، مقاله ها، مجله ها و آثار مکتوب دیگری در مورد موضوع مورد بحث و سایتها و سی دی های جامع فقهی حدیثی و تفسیری و نیز با استفاده از کتابخانه های تخصصی صورت پذیرفته است.

فصل اول: کلیات

۱-۴-تراحم

تراحم در لغت به معنای گرد آمدن گروهی بر چیزی، تلاطم امواج و راندن برخی از آنها برخی دیگر را در یک تنگنا آمده است^۱.

۱-۵-پیشینه

اصطلاح تراحم به این معانی در اصطلاح علم اصول سابقه طولانی ندارد، هرچند مباحثی که خاستگاه آن به شمار می روند از ابتدا مطرح بوده اند مانند اجتماع امر و نهی، ترتب، دلالت امر بر

---

^۱ - محمد ابن مکرّم ابن منظور، **لسان العرب**، مصحح و مترجم: تصحیح لسان العرب از احمد تیمور و تحقیقات و تنبیهات فی معجم لسان العرب از عبدالسلام هارون، ج ۹، ص ۱۴۸ (بیروت: دارصادر، چاپ سوم ۱۴۱۴ ه. ق.)
^۲ - مرتضی حسینی فیروز آبادی، **عناية الاصول فی شرح کفایة الاصول**، ناشر: ضیاء فیروز آبادی، ج ۶، ص ۲، بیروت: ۱۴۰۰
^۳ - لوئیس معلوف، **المنجد فی اللغة و الاعلام**، چاپ افست، تهران ۱۳۶۲ ش